

IPA 2007-2013

Finalna Evaluacija

“Priroda za budućnost”

Nezavisni evaluacioni izvještaj
izrađen od strane CEED Consulting-a i InTER-a

Mart 2013. godine

Javno preduzeće za nacionalne parkove
Crne Gore

Projekat je finansirala Evropska unija

Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA) 2007-2013

Komponenta II

Program prekogranične saradnje Hrvatska – Crna Gora

Nezavisni finalni izvještaj projekta:

“Priroda za budućnost”

projekat su sprovodili Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore (JPNPCG) i Regionalna razvojna agencija Dubrovačko-neretvanske županije (DUNEIA)

Pripremili:

CEED Consulting & InTER

Mart 2013. godine

PREDGOVOR

Ovaj izvještaj je pripremio konzorcijum koji sačinjavaju CEED Consulting d.o.o i Institut za teritorijalni ekonomski razvoj (InTER), koji su angažovani od strane Javnog preduzeća za nacionalne parkove Crne Gore, a saglasno uslovima definisanim u projektnom zadatku.

Evaluatori žele da se zahvale predstavnicima Nacionalnog parka Lovćen, Prirodnjačkog muzeja Crne Gore, NVO Outdoor Club-a Podgorica, Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, Turističke organizacije Bar, Turističke organizacije Cetinje i projektnom timu Javnog preduzeća za nacionalne parkove Crne Gore. Ova evaluacija ne bi bila moguća bez njihovih savjeta, znanja, predloga i podrške. Posebno se zahvaljujemo gospodinu Veselinu Luburiću i gospođi Marini Đurović za logističku i terensku pomoć.

Ova evaluacija je izrađena u martu 2013. godine.

Izjava o ograničenju odgovornosti: *Mišljenja i komentari izneseni u ovom izvještaju su odgovornost evaluatora i ne moraju odražavati mišljenja nijedne druge strane, uključujući Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore.*

SADRŽAJ:

REZIME	1
UVOD	1
CILJEVI EVALUACIJE.....	1
OBIM ZADATKA	1
METODOLOGIJA.....	2
OGRANIČENJA EVALUACIJE	2
OPIS PROJEKTA	3
POZADINA PROJEKTA.....	3
CILJEVI I REZULTATI PROJEKTA.....	3
CILJNE GRUPE.....	3
BUDŽET I VREMENSKI OKVIR.....	4
NAČIN IMPLEMENTACIJE I STRUKTURA PROJEKTOG MENADŽMENTA.....	4
KLJUČNI REZULTATI	5
RELEVANTNOST	5
EFIKASNOST	7
EFEKTIVNOST.....	9
UTICAJ.....	17
ODRŽIVOST I PONOVLJIVOST	18
NAUČENE LEKCIJE.....	19
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	20
ZAKLJUČCI	20
PREPORUKE.....	20
ANEKSI	21
ANEKS 1: LOGIČKI OKVIR	21
ANEKS 2: LISTA SAGOVORNIKA.....	24
ANEKS 3: LISTA PREGLEDANE DOKUMENTACIJE.....	25
ANEKS 4: PODRUČJE REALIZACIJE PROJEKTOG AKTIVNOSTI	26
ANEKS 5: PROJEKTOG ZADATAK: EVALUACIJA IPA PROJEKTOG „PRIRODA ZA BUDUĆNOST“	27

LISTA SKRAĆENICA

DAC	Komitet za razvojnu pomoć
DNŽ	Dubrovačko-neretvanska županija
DUNEA	Regionalna razvojna agencija Dubrovačko-neretvanske županije
EU	Evropska unija
IPA	Instrument za prepristupnu pomoć
JPNPCG	Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
NP	Nacionalni park
NVO	Nevladina organizacija
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PRAG	Praktični vodič kroz procedure ugovaranja pomoći Evropske unije trećim zemljama
ZTS	Zajednički tehnički sekretarijat

REZIME

Ovaj izvještaj obuhvata rezultate, zaključke i preporuke finalne evaluacije projekta "Priroda za budućnost", finansiranog kroz Instrument za pretprijetnu pomoć (IPA), koji su zajednički sprovedili Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore (kao aplikant 2) i Regionalna razvojna agencija Dubrovačko-neretvanske županije (kao aplikant 1).

Opis projekta

Projekat se odnosi na jačanje saradnje u području turizma, kroz razvoj prepoznatljive zajedničke turističke ponude, na osnovu zajedničkog ekološkog i kulturnog nasljeđa, kao i unaprjeđenje konkurentnosti lokalne turističke ponude. Specifični cilj projekta je definisan kao: „poboljšanje zajedničke prekogranične turističke ponude, kroz turističku valorizaciju prirodnih zaštićenih resursa, predstavljajući ih turistima kao zajedničku turističku ponudu regiona. Projekat je imao pet očekivanih rezultata: ojačano partnerstvo i umrežavanje prekograničnih institucija koje se bave zaštitom prirode (rezultat 1); urađena zajednička analiza biodiverziteta (rezultat 2); očuvane i označene različite zaštićene lokacije u prekograničnoj oblasti Hrvatske i Crne Gore (rezultat 3); promovisana zajednička briga o zaštiti prirode, povećana svijest o zaštiti prirode i promovisana zajednička turistička ponuda zasnovana na prirodnoj baštini (rezultat 4) i promovisano prekogranično područje kao integralno turističko odredište (rezultat 5). Projektne aktivnosti su se realizovale u Nacionalnom parku Lovćen i Nacionalnom parku Skadarsko jezero. Ukupan budžet projekta iznosio je 418.044,78€, od čega je aplikant sa crnogorske strane (JNPCG) imao na raspolaganju 189.669,65€ i učešće sa 40.646,21€. Projekat se realizovao 24 mjeseca, u periodu od 16.01.2011 do 15.01.2013. godine.

KLJUČNI REZULTATI

Relevantnost

Projekat je bio relevantan sa ciljevima Programa prekogranične saradnje Hrvatska – Crna Gora i potrebama identifikovanih ciljnih grupa. Projekat je imao naučni značaj jer je odgovorio na potrebe istraživanja speleoloških objekata na području NP Skadarsko jezero. Potom, projekat je odgovorio na potrebe razvoja turizma, kroz procijenu mogućnosti valorizacije pećina i unaprijeđenjem turističke infrastrukture. Na kraju podstaknuto je rješavanje problema nedostatka prekogranične saradnje u upravljanju zaštićenim područjima, upravljanju kulturnim i prirodnim naslijeđem. Projekat je bio u skladu i sa strateškim dokumentima na lokalnom i nacionalnom nivou i u skladu sa pravnom regulativom u Crnoj Gori i Hrvatskoj.

Efikasnost

Na početku realizacije projekta bilo je određenih poteškoća, s obzirom da je ovo prvi EU projekat koji realizuje JNPCG. Međutim, pojedina kašnjenja u realizaciji projekta nisu značajno uticala na kvalitet projektnih aktivnosti i na ostvarene rezultate projekta. Projektni tim je efikasno upravljao finansijskim sredstvima projekta i realokacijom sredstava organizovao dodatne projektne aktivnosti u skladu sa potrebama ciljnih grupa. Bez obzira na početne poteškoće, projektni tim je pokazao sposobnost da se prilagodi potrebama projekta i adekvatno reaguje.

Efektivnost

Projektnim predlogom definisano je pet rezultata projekta, a za svaki rezultat određeni su indikatori. Indikatori rezultata 1, 2 i 3 su u potpunosti ostvareni, dok su indikatori rezultata 4 i 5 skoro u potpunosti ostvareni. Pritom, određeni indikatori su ostvareni u većoj mjeri od predviđenog. Evidentno je da su se projektnim aktivnostima ostvarili očekivani rezultati i specifičan cilj projekta.

Uticaj

Projekat je doprinio podizanju svijesti o potrebi objedinjavanja prekograničnih prirodnih lokacija kroz zajedničku turističku ponudu. Pritom, podstaknuta je saradnja i razmijena iskustava između

institucija koje se bave upravljanjem zaštićenim područjima u Crnoj Gori i Hrvatskoj. Saradnjom različitih institucija generisani su novi projekti koji će biti logičan nastavak započetnih aktivnosti kroz projekat „Priroda za budućnost“. Takođe, projekat je doprinio razvoju hiking-a, istraživačkog turizma kroz speleologiju i sightseeing-a u nacionalnim parkovima, unaprijeđenjem turističke infrastrukture i predlaganjem turističke valorizacije pećina.

Održivost i ponovljivost

Postoji velika vjerovatnoća da će održivost prvog projektnog rezultata biti ostvarena. Saradnja institucija koje se bave zaštićenim područjima u prekograničnom području će se nastaviti i u budućnosti, prvenstveno kroz zajedničku realizaciju projekata. Već je izrađen određeni broj projekata koji se direktno vezuju za rezultate ovog projekta. Održivost analize biodiverziteta pećina prekograničnog područja može biti ostvarena objavljivanjem naučnog rada na osnovu rezultata istraživanja, daljim monitoringom i valorizacijom identifikovanih pećina. Održavanje postavljene turističke infrastrukture nastaviće Nacionalni parkovi i Planinarski savez Crne Gore. Postojeći projekat se lako može primjeniti i na ostale nacionalne parkove, s obzirom da imaju slične potrebe.

Naučene lekcije

Kao rezultat primjene projekta naučene su važne lekcije koje vrijedi razmotriti za buduće intervencije, ne samo u slučaju dva partnera koja su sprovala projekat već i za druge aktere. Naučene lekcije su navedene u glavnom tekstu evaluacionog izveštaja.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Zaključci

Projekat “Priroda za budućnost” predstavlja inovativan pristup u valorizaciji zaštićenih područja u prekograničnoj oblasti. Projekat je doprinio stvaranju preduslova za razvoj jedinstvene turističke ponude prekograničnog regiona, kroz uspostavljanje saradnje između institucija za upravljanje zaštićenim područjima i organizovanjem zajedničkih aktivnosti. Takođe, jedno od glavnih dostignuća projekta je unapređenje turističke ponude zaštićenih područja izgradnjom turističke infrastrukture, istraživanjem mogućnosti valorizacije speleoloških objekata i izradom promotivnog materijala.

Preporuke

- Dalje jačanje kapaciteta JPNPCG za pisanje i upravljanje projektima finansiranih iz EU fondova.
- Nastaviti saradnju u pravcu stvaranja i promocije jedinstvene turističke ponude.
- Nastaviti realizaciju projekata, kao što su: uspostavljanje regionalnog edukativnog centra za promociju jedinstvene turističke ponude; valorizacija speleoloških objekata; edukacija o vrijednosti i važnosti speleoloških objekata; zajednička zaštita parkova prirode itd.
- Nastaviti istraživanja speleoloških objekata u nacionalnim parkovima Crne Gore.
- Objaviti naučni rad na osnovu dobijenih podataka tokom istraživanja pećina.
- Nastaviti sa distribucijom proizvoda projekta (output-a).

UVOD

Ciljevi evaluacije

Ovaj izvještaj obuhvata nalaze, zaključke i preporuke evaluacije projekta "Priroda za budućnost", koji je financiran od strane Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori, kroz IPA komponentu II, Program prekogranične saradnje Hrvatska-Crna Gora.

Cilj evaluacije je da se bolje razumiju realizovane aktivnosti projekta, postignuti rezultati, uticaj i održivost, kao i ograničenja i koristi od sprovođenja projekta. Identifikacija preporuka i naučenih lekcija su takođe važan segment ove procjene.

Evaluacioni izvještaj pruža procjenu relevantnosti, efektivnosti, efikasnosti, uticaja i održivosti, u skladu sa OECD-DAC kriterijumima za vrednovanje razvojne pomoći, fokusirajući se na sprovedene aktivnosti, postignute rezultate i ciljeve.

Obim zadatka

Cilj finalne evaluacije definisan je projektnim zadatkom, u kojem je precizirano da se pažnja posveti sljedećem:

1. Procjena važnosti, efektivnosti, efikasnosti, uticaja i održivosti projektnih aktivnosti, u skladu sa OECD-DAC kriterijumima za vrednovanje razvojnih programa i projekata, sa naglaskom na sprovedene i planirane aktivnosti projekta, rezultate i ciljeve.
2. Konkretno, obuhvatio je procjenu sljedeće dokumentacije:
  - Projektna dokumenta (predlog projekta, logički okvir, plan rada, itd.);
  - Izvještaji o projektu (mjesečni izvještaji, izvještaji sa različitih događaja: sastanaka, studijske posjete, finalne konferencije, itd.);
  - Proizvodi projekta (outputs);
  - Ostala relevantna dokumenta.
3. Identifikacija preporuka i naučenih lekcija za buduće slične projekte.

Osim toga, proces evaluacije je dao odgovore na sljedeća ključna pitanja:

- Koja su glavna dostignuća programa/projekta u kvantitativnom i kvalitativnom smislu?
- Koliko je efektan bio dizajn projekta i sam pristup ka dostizanju specifičnog i cjelokupnog cilja?
- Koje promjene su napravljene na dizajnu projekta tokom implementacije, ako ih ima, a šta je bila posledica toga ?
- Koje su glavne naučene lekcije iz projekta? Da li je ovaj program/projekat mogao na neki način biti efikasniji i efektivniji u sprovođenju?
- U čemu se ogleda održivost projekta. Šta je najvjerovatnija održivost programskog uticaja?
- U kojoj mjeri se sprovedeni program/projekat uklapa u IPA program prekogranične saradnje Hrvatska-Crna Gora 2007-2013?

Metodologija

Metodologija procjene slijedila je projektni zadatak kao primarni vodič, kreirajući proces koji je pružio odgovore na naznačena evaluaciona pitanja i očekivane rezultate evaluacije u okviru zadatog vremenskog roka. Predloženi pristup je predvidio podjelu evaluacije u pet faza: početna faza, desk istraživanje, terenski rad/intervjui, analiza i izvještavanje i rasprava o rezultatima evaluacije. Svaka faza evaluacije prikazana je detaljnije u nastavku:

Početna faza

Na početku projekta konsultanti su imali sastanak sa predstavnicima Javnog preduzeća za nacionalne parkove Crne Gore, u cilju određivanja najefikasnijeg pristupa za procjenu rezultata projekta. Tokom ove faze konsultanti su pripremili pitanja čiji je cilj dobijanje adekvatnih odgovora kako bi se postigli očekivani rezultati evaluacije, kako je opisano u zadatku. U ovoj fazi definisana je odobrena struktura evaluacionog izvještaja, kao i detaljni rokovi i odabir sagovornika za intervju na terenu.

Desk istraživanje

Nakon početne faze, konsultanti su pregledali svu projektnu dokumentaciju, koja je relevantna za procjenu, dostavljenu od strane Javnog preduzeća za nacionalne parkove Crne Gore i ostalih aktera ovog projekta. Ostali sekundarni izvori takođe su uzeti u obzir. Kao rezultat ove faze, konsultanti su kreirali skup hipoteza za razradu u daljim fazama evaluacije. Osim toga, ova faza uključila je i pripremu kvantitativnih i kvalitativnih instrumenata koji su korišćeni tokom terenskog rada, u ovom slučaju set pitanja za intervju sa predstavnicima ciljnih grupa, krajnjim korisnicima, saradnicima na projektu, itd.

Terenski rad/Intervjui

Intervjui i razgovori su organizovani sa članovima projektnog tima Javnog preduzeća za nacionalne parkove Crne Gore i predstavnicima ciljnih grupa i korisnika na mjestima gdje se projekat sprovodio (NP Skadarsko jezero, NP Lovćen, Prijestonica Cetinje i opština Bar). Listu sagovornika odabrao je klijent. Tokom rada na terenu, konsultanti su primijenjivali uglavnom individualne intervjuue. Glavna svrha rada na terenu bila je provjera statusa proizvoda projekta (outputa), rezultata i uticaja, zatim provjera hipoteza koje su utvrđene tokom desk istraživanja. Takođe, sagovornicima su postavljana i druga pitanja od značaja za ocjenu projekta, kako je definisano u projektnom zadatku i tokom početne faze.

Analiza i izvještavanje

U okviru ove faze konsultant je sproveo analizu primarnih i sekundarnih podataka prikupljenih tokom prethodnih faza i procjene nalaza, zaključaka i preporuka u formi koja je definisana tokom pripreme faze. Kao rezultat ove faze Nacrt izvještaja je dostavljen klijentu, JP za nacionalne parkove Crne Gore.

Rasprava o ocjenjivanju rezultata i podnošenje završnog izvještaja

Ovo je posljednja faza evaluacije u kojoj su konsultanti i predstavnici Nacionalnih parkova Crne Gore raspravljali o konačnim rezultatima evaluacije. U ovom konkretnom slučaju, ova faza je uključila raspravu putem e-maila i/ili telefona. Na osnovu primljenih komentara, konsultanti su revidirali Nacrt izvještaja i dostavili završni Izvještaj.

Ograničenja evaluacije

S obzirom na to da je evaluacija rađena u martu 2013. godine, odnosno van turističke sezone, nije bilo realno očekivati da će se moći prikupiti mišljenja turista o rezultatima projekta. Sem toga, nije održan sastanak sa direktorom Nacionalnog parka Skadarskog jezero koji zbog ranije preuzetih obaveza nije bio u mogućnosti da primi konsultante.

OPIS PROJEKTA

Pozadina projekta

U sklopu IPA prekograničnog programa Hrvatska-Crna Gora, Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore (JPNPCG), u saradnji sa Regionalnom razvojnom agencijom Dubrovačko-neretvanske županije (DUNEA), sprovodio je projekat pod nazivom "Priroda za budućnost". Projekat je realizovan u okviru Instrumenta za prepristupnu pomoć (IPA), komponenta II, izdvajanja za 2007. i 2008. godinu. Projekat je predat 16. novembra 2009. godine, a sa realizacijom se počelo 16. januara 2011. godine. Projekat je trajao 24 mjeseca.

Ciljevi i rezultati projekta

Opšti cilj projekta bio je sljedeći: *doprinijeti integraciji privrede u pograničnim područjima i jačanju saradnje u području turizma kroz razvoj prepoznatljive zajedničke turističke ponude, na osnovu zajedničkog ekološkog i kulturnog nasljeđa, te unapređenje konkurentnosti lokalne turističke ponude.*

Specifični cilj projekta bio je *poboljšanje zajedničke prekogranične turističke ponude kroz turističku valorizaciju prirodnih zaštićenih resursa, predstavljajući ih turistima kao zajedničku turističku ponudu regiona.*

Očekivani rezultati projekta bili su:

1. Ojačano partnerstvo i umrežavanje prekograničnih institucija koje se bave zaštitom prirode.
2. Urađena zajednička analiza biodiverziteta.
3. Očuvane i označene različite zaštićene lokacije u mjestima u Hrvatskoj i Crnoj Gori.
4. Promovisana zajednička briga o zaštiti prirode, povećana svijest o zaštiti prirode i promovisana zajednička turistička ponuda zasnovana na prirodnoj baštini.
5. Promovisano prekogranično područje kao integralno turističko odredište.

Ciljne grupe

Ciljne grupe projekta su bile:

- Javne ustanove za zaštitu prirode (2), koje su zadužene za upravljanje i zaštitu prirodnih područja.
- Parkovi prirode i zaštićena područja (6) koji nemaju odgovarajuću turističku valorizaciju.
- Jedinice lokalne samouprave uključene u sprovođenje projekta (6) zbog prirodnih resursa na njihovoj teritoriji.

Korisnici projekta su bili:

- Posjetioци/turisti prekograničnog regiona (1.665.762).
- Mala i srednja preduzeća (7557) / agroturizam u prekograničnom području (182).
- Lokalne zajednice (cca.50.000) prekograničnog područja.
- Turističke zajednice i druge institucije koje pružaju podršku sektoru turizma (10).
- Tur operatori i turističke agencije (50) sa crnogorskog i hrvatskog primorja.
- Druge institucije koje pružaju podršku sektoru turizma u prekograničnom području (30).

Finalna evaluacija projekta “Priroda za budućnost”

Budžet i vremenski okvir

Ukupan budžet projekta “Priroda za budućnost” iznosio je 418.044,78€, od čega je aplikant sa crnogorske strane (JPNPCG) imao na raspolaganju 189.669,65€. Evropska komisija je učestovala u projektu sa 149.023,45€, a JPNPCG sa 40.646,21€. Ukupno su sprovedene 32 realokacije budžeta. Projekat se realizovao 24 mjeseca, u periodu od 16.01.2011 do 15.01.2013. godine.

Način implementacije i struktura projektnog menadžmenta

Upravni odbor projekta činili su predstavnici Javnog preduzeća za nacionalne parkove Crne Gore, Regionalne razvojne agencija Dubrovačko-neretvanske županije (DUNEA), Javne ustanove za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode Dubrovačko-neretvanske županije i predstavnik Zajedničkog tehničkog sekretarijata iz Kotora (ZTS). Upravni odbor se sastajao periodično, odnosno šest puta (od predviđenih osam) u toku trajanja Projekta. Procijenjeno je da zbog dobre e-mail i telefonske komunikacije nije bilo potrebno održati još dva planirana sastanka.

KLJUČNI REZULTATI

Relevantnost

Relevantnost se definiše kao stepen u kojem su ciljevi projektnih aktivnosti u skladu sa zahtjevima korisnika, potrebama države, globalnim prioritetima i politikama partnera i donatora¹ i mjeri obim u kojem su ciljevi projekta u skladu sa zahtjevima korisnika, potrebama zemlje, globalnim prioritetima i politikama partnera i donatora.

Projektni predlog je kreiran sa ciljem da poboljša turističku ponudu prekograničnog područja kroz valorizaciju zaštićenih prirodnih područja i stvaranje zajedničke turističke ponude. Da bi se ostvario navedeni cilj, projekat je bio fokusiran na: jačanje partnerstva institucija koje se bave zaštitom prirode u prekograničnom području, analiziranje pećinskog biodiverziteta prekograničnog regiona, u kontekstu njegove turističke valorizacije i obogaćivanje turističke ponude.

Projektni predlog su zajedno kreirali aplikanti projekta, Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore (JPNPCG) i DUNEA. Predstavnici ovih institucija su se prvi put upoznali na Info danu Programa prekogranične saradnje Hrvatska-Crna Gora, gdje su zaključili da imaju sličnu projektnu ideju. Nakon toga krenuli su u razradu i pisanje projektnog predloga. JPNPCG testiralo je projektnu ideju sa saradnicima i ciljnim grupama. Služba za unapređivanje i razvoj JPNPCG je razradila projektnu ideju i učestvovala u pisanju projekta. Ova služba je upoznata sa potrebama nacionalnih parkova Crne Gore, imajući u vidu da učestvuje u izradi Planova i Programa upravljanja nacionalnim parkovima i praćenju njihove realizacije. Iz navedenog može se zaključiti da je projektni predlog kreiran u skladu sa potrebama ciljnih grupa i krajnjih korisnika, što je kasnije uticalo i na efikasnost, efektivnost i održivost projektnih rezultata.

Projekat “Priroda za budućnost” se realizovao u prekograničnom području Crne Gore i Hrvatske koje se kategoriše kao zaštićeno područje. U prekograničnom području razvijen je prije svega plažni turizam, ali posljednjih godina postoji sve veće interesovanje turista da istražuju prirodna bogatstva i kulturne raznolikosti područja koje posjećuju. Takođe, evidentna je i sve veća tražnja za speleoturizmom. Sa tog aspekta, projekat je u skladu sa potrebama turista, kao i krajnjih korisnika projekta.

Projektom su započeta istraživanja pećina koje gravitiraju na području Nacionalnog parka Skadarsko jezero. Započeta istraživanja su se odnosila na identifikovanje podzemnih objekata na teritoriji Nacionalnog parka (NP) Skadarsko jezero, njihovo mapiranje i iscrtavanje, istraživanje sa kulturno-arheološkog i bio-speleološkog aspekta. Stoga, može se reći da je projekat imao i naučni značaj.

Do sada, u Crnoj Gori pećine nijesu stavljene u funkciju turizma, tako da se može reći da ne postoji speleoturizam na organizovan način. Izrada studije o biodiverzitetu regiona Crne Gore i Hrvatske imala je za cilj da identifikuje potencijal valorizacije pećina i ponudi predloge za zaštitu, monitoring i turističku valorizaciju pećina. S obzirom da do sada nijesu postojali podaci i procijena valorizacije pećina, navedena istraživanja su bila neophodna.

Projekat je bio fokusiran i na unaprijeđenje turističke infrastrukture NP Skadarsko jezero i NP Lovćen. Turistička infrastruktura u nacionalnim parkovima nije dovoljno razvijena, posebno u NP Lovćen. Da bi se turisti što duže zadržali u Nacionalnom parku potrebno je da turistička infrastruktura i sadržaj budu što raznovrsniji. U tom kontekstu navedena projektna aktivnost je bila veoma značajna.

¹ Izvor: OECD DAC Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management, p. 32, dostupan na: <http://www.oecd.org/dataoecd/29/21/2754804.pdf>.

Finalna evaluacija projekta “Priroda za budućnost”

Jedan od ključnih problema programske oblasti je bio nedostatak prekogranične saradnje u upravljanju zaštićenim područjima, upravljanju kulturnim i prirodnim naslijeđem i razvoju integralne turističke destinacije. Partnerstvom u vođenju projekta i studijskim posjetama odgovorilo se na potrebu uspostavljanja regionalne saradnje institucija koje se bave upravljanjem zaštićenih područja.

Projekat je bio relevantan i u skladu sa 1. prioritetom Programa prekogranične saradnje Hrvatska – Crna Gora: “Stvaranje pogodnih prirodnih i socio-ekonomskih uslova u programskom području poboljšanjem saradnje u zajednički odabranim sektorima i međususedskih odnosa u prihvatljivim oblastima”.² U okviru prioriteta 1, projekat se odnosio na mjeru 1.2 “Zajednički turistički i kulturni prostor”. Projekat je bio relevantan sa programom prekogranične saradnje Hrvatska – Crna Gora jer je unaprijedio regionalnu saradnju institucija koje se bave upravljanjem zaštićenim područjima i društvenu koheziju kroz stvaranje preduslova za kreiranje zajedničkog turističkog proizvoda.

Osim programa prekogranične saradnje projekat je bio u skladu sa: Planom upravljanja Nacionalnim parkom Skadarsko jezero 2011-2015³ i Planom upravljanja Nacionalnim parkom Lovćen 2011-2015.⁴ Projekat je u skladu sa dokumentima na nacionalnom nivou, odnosno sa Nacionalnom strategijom održivog razvoja Crne Gore i Strategijom razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine. Takođe, projekat je u skladu sa strategijama na lokalnom nivou (Strateškim planom razvoja opštine Bar 2012-2017 i Strateškim planom razvoja Prijestonice Cetinje 2012-2016)⁵ i zakonskom regulativom (Zakon o nacionalnim parkovima, Zakon o zaštiti prirode, Zakon o životnoj sredini, Zakon o zaštiti kulturnih dobara itd).

Zaključak: Projekat je bio relevantan sa potrebama ciljnih grupa i krajnjih korisnika, potrebama zemlje, politikama partnera i donatora.

---

² Izvor: *Cross-border programme Croatia – Montenegro under the Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA), Component II, alokacija za 2007 i 2008, Vodič za aplikante*, str.6, dostupan na: http://www.delme.ec.europa.eu/upload/documents/tenders/Guidelines_for_Applicants_CBC_HR_MNE_IPA_2007_2008.pdf.

³ Projekat je u skladu sa strateškim ciljem 3 „Unapređivanje informativno-prezentaciono-edukativnih sadržaja Parka” i strateškim ciljem 6 “Unapređenje prekogranične saradnje”.

⁴ Projekat je u skladu sa strateškim ciljem 1: “Zaštita prirodnih vrijednosti”, strateškim ciljem 3 „Unapređivanje informativno-prezentaciono-edukativnih sadržaja Parka” i strateškim ciljem 6 “Unapređenje prekogranične saradnje”.

⁵ U razvojnim planovima na lokalnom i nacionalnom nivou pećine nisu navedene kao elementi turističkog razvojnog potencijala. To se može objasniti nedostatkom informacija, istraživanja i znanja o njihovoj vrijednosti.

Efikasnost

Efikasnost je mjera učinka projektnog menadžmenta pri postizanju ciljeva, uz korišćenje resursa po minimalnoj cijeni. Efektivan menadžment je ključni dio kod efikasnosti i efektivnosti raspoloživih sredstava. Efikasnost pokušava da odgovori koliko su ekonomično projektni resursi i inputi (sredstva, stručnost, vreme itd.) pretvoreni u rezultate.⁶

Na efikasnost sprovođenja projekta u određenoj mjeri uticali su unutrašnji i spoljašnji faktori. Projekat je trajao 24 mjeseca, u periodu od 16. januara 2011. godine do 15. januara 2013. godine. U toku realizacije projekta nije produžavano njegovo trajanje, ali je bio kašnjenja u realizaciji određenih projektnih aktivnosti.

Projekta aktivnost 2.2 (izrada zajedničke studije biodiverziteta zaštićenog područja) bila je planirana u prvoj godini, ali se realizovala u drugoj godini projekta. Do kašnjenja je došlo usljed nedovoljnog poznavanja procedure javne nabavke usluga po PRAG-u.⁷ Studija je urađena do kraja projekta i predstavljena na finalnoj konferenciji. Ipak, studija još uvijek nije distribuirana svim relevantnim institucijama, što je potrebno uraditi u narednom periodu. Takođe, došlo je do manjih kašnjenja u štampanju promotivnog materijala (kataloga i brošura). S obzirom da su promotivni materijali pripremljeni pred predstojeću turističku sezonu, kada je planirana njihova distribucija, ovo kašnjenje ne utiče na ostvarenje rezultata projekta.

Potrebno je istaći da je projektni tim određene aktivnosti odradio prije vremena. Markiranje rekreativnih staza i postavljanje pratećeg mobilijara urađeno je ranije, sa ciljem da ova turistička infrastruktura bude na raspolaganju turistima tokom turističke sezone 2011. godine.

Postoje određene projektne aktivnosti koje nijesu do kraja realizovane. Nabavljeni teleskop za NP Lovćen nije postavljen, jer se i dalje traži adekvatna lokacija, kako bi se teleskop zaštitio od eventualne krađe. U toku je razmatranje ideje da se pomenuti teleskop postavi u okviru Mauzoleja na Lovćenu i na taj način upotpuni turistička ponuda tog spomenika kulture. U okviru aktivnosti markiranje i zaštita pećina, nije izrađena ograda oko pećina, koja je predviđena projektnom dokumentacijom. Tokom rada na terenu, procijenjeno je da postojeći budžet ne bi mogao da podmiri troškove te aktivnosti, već je potreban poseban projekat za ovu aktivnost.

Navedena kašnjenja u realizaciji projekta i nerealizovane aktivnosti, nijesu značajno uticale na kvalitet projektnih aktivnosti i na ostvarene rezultate projekta. Projektni tim je pokazao sposobnost da se prilagodi potrebama projekta i adekvatno reaguje.

Projektni tim se sastojao od menadžera projekta, asistenta na projektu, dva inženjera šumarstva biologa (koji su honorarno uključeni u prvu fazu projekta), predstavnika za odnose sa javnošću i osobe koja je zadužena za finansije. Na ovaj način je omogućen efikasan utrošak sredstava i ljudskih resursa. Na početku projekta bilo je određenih poteškoća u realizaciji projektnih aktivnosti. Naime, projektni tim nije bio u potpunosti upoznat sa pravilima i procedurama sprovođenja EU projekata, što je izazvalo određene organizacione probleme na početku projekta. Nakon početnih prilagođavanja ovaj problem je riješen. Efikasnost u sprovođenju projekta bila je ipak na zavidnom nivou, imajući u vidu da je Javno preduzeće nacionalni parkovi Crne Gore po prvi put sprovodilo evropski projekat. Uspešnu realizaciju projekta je pohvalila i Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori, navodeći da je JPNPCG najbolje realizovao projekat od svih državnih institucija u Crnoj Gori.

Na efikasnost realizacije projekta pozitivno je uticala dobra saradnja između JPNPCG i predstavnika NP Skadarsko jezero i NP Lovćen. S obzirom da je Crnoj Gori centralizovano

⁶ Izvor: *OECD DAC Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management*, p. 21, dostupan na: <http://www.oecd.org/dataoecd/29/21/2754804.pdf>, last visited on 28 July 2012

⁷ Praktični vodič kroz procedure ugovaranja pomoći Evropske unije trećim zemljama

Finalna evaluacija projekta “Priroda za budućnost”

upravljanje nacionalnim parkovima direktori Nacionalnih parkova su u stalnom kontaktu sa menadžmentom JPNPCG, što je predstavljalo olakšavaju okolnost u realizaciji projekta.

Saradnici na projektu su bili uključeni u realizaciju aktivnosti 2.1 (istraživanje na terenu). JPNPCG je i ranije sarađivao sa ovim organizacijama, tako da u sprovođenju navedene aktivnosti nije bilo poteškoća. Međutim, opšti utisak saradnika je da su nakon istraživanja na terenu trebali biti informisani i o narednim aktivnostima i rezultatima projekta, posebno onih aktivnosti koje su uslijedile nakon istraživanja na terenu.

Projekti tim je efikasno upravljao finansijskim sredstvima projekta. U toku realizacije projekta izvršene su 33 budžetske promjene (6 zahtjeva za realokaciju), o kojima je donator projekta blagovremeno obavještavan. Realokacijom sredstava projekti tim je izgradio još jedan vidikovac i markirao i uredio edukativnu stazu Lipovik u NP Skadarsko jezero, organizovao dodatno studijsko putovanje i okrugli sto nakon finalne konferencije. Na ovaj način predviđeni budžet je u potpunosti iskorišćen.

Efektivnost

Efektivnost je kriterijum koji mjeri stepen do kojeg su ciljevi projekta ostvareni, ili se očekuju da budu ostvareni, uzimajući u obzir njihovu relativnu važnost.⁸ Efektivnost se takođe koristi kao agregatna mjera (ili sud) zasluge ili vrijednosti određene aktivnosti, tj. obim do kojeg se aktivnost ostvarila, ili se očekuje da efikasno ostvari svoje glavne relevantne ciljeve, pritom na održiv način i sa pozitivnim uticajem na institucionalni razvoj. To je kvalitativna mjera neposredne i posmatrane promjene ciljne grupe, nastale kao rezultat direktnih projektnih aktivnosti i izvedenih dostignuća. Efektivnost se odnosi na procjenu ostvarenja objektivno provjerljivih Indikatora (OPI) i utvrđuje da li su planirani rezultati postignuti i isporučeni.

Projektnim predlogom definisano je pet rezultata projekta, a za svaki rezultat određeni su indikatori. Projektna aktivnosti su raspoređene prema radnim paketima, tako da svaki paket odgovara određenom rezultatu. U nastavku, analiziran je status indikatora rezultata, indikatora outputa i aktivnosti.

REZULTAT 1: Ojačano partnerstvo i umrežavanje prekograničnih institucija koje se bave zaštitom prirode.

Sveukupna ocjena:

Projekat je doprinio stvaranju partnerstva između JPNPCG, DUNEA-e i Javne ustanove za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode DNŽ. S obzirom da ove institucije ranije nijesu saradivale, uspostavljeno je dobro partnerstvo i osnova za dalju razmjenu iskustva i sprovođenje projekata koji se tiču upravljanja zaštićenim područjima u Crnoj Gori i Hrvatskoj. Tokom saradnje na projektu aplikant i partner iz Hrvatske prenijeli su iskustva u upravljanju EU projektima JPNPCG.

Indikator: Zajednički organizovane aktivnosti partnerstva

Ocjena/Nalazi:

Periodično su se održavali zajednički sastanci Upravnog odbora (ukupno 6). Projektnim predlogom je bilo predviđeno 8 sastanaka Upravnog odbora (Steering Committee), ali se broj sastanaka prilagodio toku realizacije projekta i potrebi za njihovim održavanjem. Smanjen broj sastanaka nije uticao na ostvarenje ovog rezultata.

AKTIVNOST 1.1:

1.1. Početni sastanak

Ocjena/Nalazi:

Početni sastanak održan je u toku prvog mjeseca realizacije projekta, početkom februara 2011. godine u Dubrovniku. Sastanku je prisustvovalo 10 učesnika, koje su činili predstavnici Javnog preduzeća za nacionalne parkove Crne Gore (aplikant iz Crne Gore), Regionalne razvojne agencije Dubrovačko neretvanske županije DUNEA (aplikant iz Hrvatske) i Javne ustanove za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode DNŽ (partner iz Hrvatske). Na sastanku su se odredili članovi Upravnog odbora (Steering Committee), utvrdile obaveze iz Ugovora i način praćenja projekta, definisale glavne

⁸ Izvor: OECD DAC Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management, p. 20, dostupan na: <http://www.oecd.org/dataoecd/29/21/2754804.pdf>, last visited on 28 July 2012

Finalna evaluacija projekta "Priroda za budućnost"

aktivnosti i vremenski plan za prvih 6 mjeseci realizacije projekta.

AKTIVNOST 1.2:

1.2. Koordinacija projekta

Ocjena/Nalazi:

Upravni odbor (Steering Committee) su činili članovi projektnog tima iz Hrvatske i Crne Gore i predstavnici Zajedničkog tehničkog sekretarijata iz Kotora. Ukupno je održano 6 sastanaka (3 u Crnoj Gori i 3 u Hrvatskoj). Sastanci su se održavali sa ciljem da se razmotre sprovedene aktivnosti i planiraju sljedeći koraci. Teme razgovora sastanaka su se odnosile na pregled plana aktivnosti i obaveza partnera, pisanje izvještaja o napretku i organizovanje zajedničkih aktivnosti.

REZULTAT 2: Izrađena zajednička analiza o potencijalu zaštićenog područja

Sveukupna ocjena:

Projekat je podstakao istraživanja o speleološkim objektima u prekograničnom području. Dobijeni su prvi preliminarni rezultati stanja biodiverziteta u pećinama i date preporuke za turističku valorizaciju pećina u projektnom području.

Naime, po prvi put u NP Skadarko jezero urađeno je sveobuhvatno istraživanje pećina i napravljen katastar speleoloških objekata, koji će služiti kao dobra osnova za dalja naučna istraživanja. Bitno je naglasiti da su ovim istraživanjima identifikovani speleološki objekti koji do sada nijesu bili poznati.

Ključni rezultat ovih aktivnosti je određivanje pećina pogodnih za turističku valorizaciju (od 6 posmatranih pećina u Crnoj Gori najpogodnija za valorizaciju je Obodska pećina). U narednom periodu potrebno je uraditi studije Procjene uticaja na biodiverzitet za odabrane pećine.

Indikator: 1 zajednička analiza o potencijalu zaštićenog područja u prekograničnom regionu

Ocjena/Nalazi:

Ovaj indikator je ostvaren. Naime, urađena je zajednička studija biodiverziteta zaštićenog područja u Hrvatskoj i Crnoj Gori. Pritom, urađen je i katastar speleoloških objekata NP Skadarko jezero i izvještaj istraživanja sa terena o stanju pećina u NP Skadarsko jezero.

AKTIVNOST 2.1:

Istraživanja na terenu

Ocjena/Nalazi:

Istraživanje na terenu se odnosilo na identifikovanje podzemnih objekata na teritoriji NP Skadarsko jezero, njihovo mapiranje i iscrtavanje, istraživanje sa kulturno-arheološkog i bio-speleološkog aspekta. Projektom je bilo predviđeno da se za deset pećina u NP Skadarsko jezero napravi analiza na licu mjesta. Radom na terenu stručni saradnici posjetili su 21 objekat. Od odabranih 10, pet pećina je detaljno istraženo. Istraživanje je rađeno u saradnji sa saradnicima - predstavnicima Zavoda za zaštitu spomenika kulture, NVO Outdoor Podgorica i

Finalna evaluacija projekta “Priroda za budućnost”

Prirodnjačkog muzeja Crne Gore. Prilikom sprovođenja istraživanja na terenu, došlo je do određenih prilagođavanja. Broj planiranih izlazaka je smanjen, jer je donijeta odluka da je prikupljeno dovoljno informacija potrebnih za sljedeću projektu aktivnost – izradu studije biodiverziteta. Navedena odstupanja nisu ugrozila sprovođenje naredne aktivnosti.

Na osnovu podataka sa terena napravljen je izvještaj o istraživanju sa terena i urađen katastar speleoloških objekata NP Skadarko jezero. Izvještaj istraživanja sa terena i katastar su poslani saradnicima na projektu, Agenciji za zaštitu životne sredine, fakultetima i drugim naučnim institucijama. Rezultati istraživanja sa terena predstavljeni su na tri međunarodna simpozijuma.

AKTIVNOST 2.2: Izrada zajedničke studije biodiverziteta zaštićenog područja

Ocjena/Nalazi:

Nakon sakupljenih podataka sa terena (aktivnost 2.1) pristupilo se izradi zajedničke studije biodiverziteta zaštićenog područja. Studija sadrži analizu stanja biodiverziteta pećina (6 u Crnoj Gori i 5 pećina u Hrvatskoj), identifikaciju stvarnih i potencijalnih prijetnji, predloge za zaštitu i monitoring pećinskog biodiverziteta i predloge za njihovu održivu turističku valorizaciju.

Bilo je kašnjenja u realizaciji ove aktivnosti. Izrada studije je bila planirana u toku prve godine, ali je ova aktivnost sprovedena u drugoj godini projekta. Do odlaganja je došlo uslijed nedovoljne upoznatosti sa pravila sprovođenja tendera za nabavku usluga (PRAG-a). Rezultati studije predstavljeni su na finalnoj konferenciji projekta. Međutim, do kraja realizacije projekta studija nije prosljeđena svim relevantnim institucijama, što je potrebno uraditi u narednom periodu.

AKTIVNOST 2.3: Bio – hemijski monitoring pećina

Ocjena/Nalazi:

Prema projektnom predlogu, bio-hemijski monitoring pećina nije bio predviđen da se radi u Crnoj Gori. Ova aktivnost se odnosila na prekograničnu oblast u Hrvatskoj (špilja Šipun u Konavlima).

REZULTAT 3: Prirodno zaštićena područja u Hrvatskoj i Crnoj Gori su valorizovana i markirana

Sveukupna ocjena:

Projektom se posebna pažnja posvetila obogaćivanju turističke ponude NP Lovćen i NP Skadarsko jezero. Odnosno, manjim infrastrukturnim radovima uređene su i markirane pećine, rekreativne staze i vidikovci.

Tokom razgovora sa predstavnicima Nacionalnog parka Lovćen i turističkih organizacija naglašeno je da je za nacionalne parkove najbitnije unapređenje turističke infrastrukture i sadržaja, što je ovim projektom i ostvareno. Sagovornici su zadovoljni izgledom

Finalna evaluacija projekta "Priroda za budućnost"

infrastrukture i naglasili su da se ambijentalno uklapa u izgled nacionalnih parkova.

Posebna atraktivnost za turiste su vidikovci, na kojima su se organizovali različiti događaji (vjenčanja, obilježavanje Dana planete Zemlje i sl.). Ova turistička infrastruktura bila je dostupna turistima tokom 2011. i 2012. godine. Izgrađena turistička infrastruktura navedena je u promotivnim materijalima (katalogu i brošurama) koji će biti podijeljeni turistima tokom 2013. godine.

Indikator 1: Sve pomenute lokacije su markirane

Indikator 2: Rekonstruisana špilja/pećina Šipun

Indikator 3: 10 pećina na Skadarskom jezeru zaštićeno i valorizovano

Indikator 4: Uspostavljena staza biodiverziteta na Baćina jezeru i Skadraskom jezeru

Indikator 5: Postavljeni vidikovci na ostrvu Lastovo, NP Lovćen i NP Skadarko jezero

Indikator 6: Osnovan edukativni centar u Dubrovačkom primorju

Ocjena/Nalazi:

Indikatori 3, 4 i 5 se odnose na aktivnosti koje su realizovane u Crnoj Gori.

Indikator 3 je različito naveden u projektnoj dokumentaciji (u opisu aktivnosti navedena je zaštita 2 pećine, a u logičkoj matrici projekat zaštita 10 pećina). Smatramo da je došlo do greške, jer 2 pećine odgovaraju planiranim aktivnostima. U tom kontekstu ovaj indikator je ostvaren jer su urađeni manji infrastrukturni radovi u okolini dvije 2 pećine (Obodska pećina i pećina Špela).

Indikator 4 je takođe ostvaren. Urađeni su manji infrastrukturni radovi na rekreativnoj stazi „Obod“ i rekreativnoj stazi „Godinjskim zaseocima“.

Indikator 5 je u potpunosti ostvaren, odnosno urađeno je i više od planiranog. Napravljena su ukupno 4 vidikovca.

AKTIVNOST 3.1: Zaštita i obilježavanje pećina

Ocjena/Nalazi:

Projektom su urađeni manji infrastrukturni radovi u okolini dvije 2 pećine, Obodske pećine i pećine Špela (u selu Donji Murići). Infrastrukturni radovi su se odnosili na prokrčenje puta do pećine, markiranje i pravljenje staza, postavljanje mobilijara i dr.

Projektom dokumentacijom je bilo predviđeno postavljanje zaštitnih ograda. Međutim, nakon istraživanja na terenu, zaključeno je da je postavljanje zaštitnih ograda zahtjeva poseban projekat jer predviđena sredstva iz projekta nijesu dovoljna da se ova aktivnost realizuje.

AKTIVNOST 3.2: Zaštita i obilježavanje jezera

Ocjena/Nalazi:

Projektom je postavljena manja infrastruktura na rekreativnoj stazi „Obod“ i rekreativnoj stazi „Godinjski zaseoci“.

Markirana je rekreativna staza „Godinjski zaseoci“, ukupne dužine 1,5km. Na ovoj stazi postavljeno je 9 manjih info tabli, koje sadrže mapu rekreativne staze, slike i informacije o kulturno-istorijskim znamenitostima i prirodnim bogatstvima sela Godinje. Informacije na tablama su date i na engleskom jeziku. Pješačka staza „Godinje“ je jedna od 9 pješačkih staza u NP Skadarsko

Finalna evaluacija projekta "Priroda za budućnost"

jezero, koje je identifikovao Planinarski savez Crne Gore.

Takođe, markirana je rekreativna staza "Obod" ukupne dužine 2,1km. Na ovoj stazi postavljene su 4 velike info table i prateći mobilijar.

Jedna manja info tabla postavljena je u selu Murići gdje se nalazi pećina Špela.

Uštedom sredstava, projektom je urađeno markiranje i uređenje edukativne staze Lipovik u NP Skadarsko jezero. Na ovoj stazi postavljene su 4 velike info table, 8 malih info tabli, uređeno i očišćeno 3km staze u NP Skadarko jezero i postavljene 3 hranilice za srne.

Uređenje i markiranje rekreativne staze „Obod“ i rekreativne staze „Godinjski zaseoci“ urađeno je ranije, u odnosu na plan aktivnosti, sa ciljem da se radovi završe pred početak turističke sezone. Na ovaj način staze su bile dostupne turistima tokom 2011 i 2012. turističke sezone.

AKTIVNOST 3.3: Postavljanje vidikovaca

Ocjena/Nalazi:

U okviru Projekta postavljeni su vidikovci u NP Skadarsko jezero i NP Lovćen, koji se uklapaju u ambijent. U NP Skadarsko jezero postavljena su 2 vidikovca, jedan na Vranjini i drugi na Lipoviku. Postavljena su i dva teleskopa. Jedan na vidikovcu (Vranjina) i drugi u selu Pješačac.

U NP Lovćen postavljena su takođe 2 vidikovca (Kuk i Kraljevo počivalo). Za NP Lovćen nabavljen je teleskop, ali još uvijek nije postavljen. S obzirom da postoji rizik od krađe teleskopa, još uvijek se određuje lokacija koja će biti najsigurnija. U toku je dogovor oko određivanja lokacije.

Ovom projektom aktivnošću urađeno je i više od planiranog. Projektom dokumentacijom planirana su 3 vidikovca. Pred kraj projekta projektnim tim je odlučio da nepotrošena sredstva budžeta iskoriste za postavljanje još jednog vidikovca. Ovim je projektni tim potvrdio da dobro upravlja budžetom i da se uspješno prilagođava potrebama ciljnih grupa tokom realizacije projekta.

AKTIVNOST 3.4: Osnivanje edukativnog centra u Dubrovačkom Primorju

Ocjena/Nalazi:

Ova aktivnost se realizovala u Hrvatskoj. Osnovani edukativni centar u Dubrovačkom Primorju nema prekogranični karakter.

REZULTAT 4: Promovisana zajednička briga za zaštitu prirode i povećana svijest o zaštiti prirode i promovisana zajednička turistička ponuda zasnovana na prirodnoj baštini.

REZULTAT 5: Promovisana prekogranična oblast kao zajednička turistička destinacija

Sveukupna ocjena:

Projekat je doprinio podizanju svijesti javnosti o značaju objedinjavanja prekograničnih prirodnih lokacija kroz zajedničku turističku ponudu. Zajednički promotivni

Finalna evaluacija projekta “Priroda za budućnost”

materijal će biti podijeljen u 12000 primjeraka tokom naredne turističke sezone, čime će se skrenuti pažnja turista na prirodna bogatstva i turističku ponudu prekograničnog područja.

Saradnja između institucija koje se bave upravljanjem zaštićenim područjima u projektnoj oblasti podstaknuta je studijskim posjetama i partnerstvom u ovom projektu. Studijske posjete institucija iz Hrvatske JPNPCG bile su korisne, jer su vidjeli na koji način se sprovodi centralizovano upravljanje nacionalnim parkovima. Ova tema u Hrvatskoj je veoma aktuelna, s obzirom da je u toku izrada Zakona za centralizaciju upravljanja zaštićenim područjima. Sa druge strane predstavnici JPNPCG razmjenili su iskustava sa kolegama iz Hrvatske na temu upravljanja i finasiranja zaštićenih područja. Učesnici studijske posjete istakli su da je ova aktivnost bila veoma korisna i da se određeni načini upravljanja zaštićenim područjima mogu primjeniti u Crnoj Gori. Tokom evaluacije naglašeno je da institucije koje su bile uključene u projekat imaju u planu nastavak saradnje. Takođe, na finalnoj konferenciji projekta poslata je poruka javnosti da se očekuju drugi projekti, kao nastavak saradnje institucija koje se bave upravljanjem zaštićenim područjima.

Projektni tim je adekvatno promovisao projekat. Tokom realizacije projekta održano je više informativnih događaja (press konferencija, okrugli sto i finalna konferencija), a periodično su mediji obavještavani o toku realizacije projekta.

Indikator: Održani promotivni događaji u lokalnim zajednicama:

Indikator 1: 2 press konferencije,

Indikator 2: distribuisan promotivni materijal,

Indikator 3: izrađen veb sajt

Ocjena/Nalazi:

U odnosu na indikator 1 ostvareno je i više od predviđenog. Umjesto 1 događaja u Crnoj Gori, organizovana su 3 (press konferencija, finalna konferencija i okrugli sto).

Indikator 2 je ostvaren. Pripremljen je i promovisan promotivni film. Izrađeno je 2000 kataloga i 10000 mapa, koje su podijeljene turističkim organizacijama i nacionalnim parkovima. Pripremljeni promotivni materijal biće podijeljen turistima tokom predstojeće turističke sezone.

Indikator 3 je u određenoj mjeri ostvaren. Napravljen je promotivni sajt projekta. Međutim, s obzirom da je veb sajt izrađen pred kraj druge godine realizacije projekta, ciljne grupe i saradnici nijesu upoznati sa njegovim sadržajem.

AKTIVNOST 4.1:

Kreiranje i izrada promotivnog materijala

Ocjena/Nalazi:

Tokom realizacije projekta urađen je promotivni film, mape i katalogi.

Finalna evaluacija projekta “Priroda za budućnost”

Promotivni film projekta urađen je sa ciljem da informiše javnost o ciljevima i postignutim rezultatima projekta i promoviše projektno područje kao zajedničku turističku destinaciju. Film je predstavljen na finalnoj konferenciji 11. januara 2013. godine, a postavljen je na veb sajtu JPNPCG (www.nparkovi.me) i veb sajtu projekta (www.nff-cbc.eu) 15. januara 2013. godine. Do sada je film imao 309 pregleda.

Katalozi su izrađeni u cilju promocije zajedničke turističke ponude prekograničnih zaštićenih područja. Jedan katalog se sastoji iz 5 brošura (brošura za NP Skadarsko jezero, NP Lovćen, Park prirode Lastovsko otočje, Područje nacionalne ekološke mreže Baćinska jezera i Spomenik prirode špilja Šipun). Brošure daju informacije o prirodi, kulturi i turističkoj ponudi zaštićenog područja. Katalozi su štampani u 2000 primjeraka (1000 primjeraka za Crnu Goru i 1000 za Hrvatsku).

Takođe, projektni tim je izradio tri vrste mapa: mapu NP Skadarsko jezero, NP Lovćen i zaštićenih područja Dubrovačko-neretvanske županije. Tokom realizacije projekta razmatrala se mogućnost izrade jedne zajedničke mape za ovo područje. Međutim, zbog preglednosti napravljene su tri vrste mapa, a svaka mapa sadrži umanjenu mapu prekograničnog područja na kojem se projekat realizovao. Mape su štampane u 10.000 primjeraka (5000 za Crnu Goru i 5000 za Hrvatsku).

Brošure i mape su distribuirane Nacionalnim parkovima i turističkim organizacijama. U narednom periodu promotivni materijal će biti distribuiran turistima kroz Centre za posjetioce NP Lovćen, NP Skadarko jezero, Turističku organizaciju Cetinje i Turističku organizaciju Bar. Turističke organizacije će podijeliti materijale i na sajmovima turizma.

AKTIVNOST 4.2:

Izrada promotivnog veb sajta

Ocjena/Nalazi:

Projektni tim iz Hrvatske je izradio veb sajt projekta, registrovan na domenu: <http://www.nff-cbc.eu/>. Veb sajt sadrži informacije o projektnim aktivnostima i partnerima u projektu, objavljenim medijskim člancima, a sadrži i slike prekograničnog područja. Međutim, veb sajt ne sadrži rezultate projekta, promotivni materijal i izvještaje istraživanja sprovedenih ovim projektom. Veb sajt je urađen samo na engleskom jeziku. Tokom evaluacije primjećeno je da saradnici, ciljne grupe i korisnici projekta uglavnom nijesu upoznati sa sajtom. U narednom periodu potrebno je ažurirati sajt sa materijalima izrađenim tokom realizacije projekta.

Finalna evaluacija projekta “Priroda za budućnost”

AKTIVNOST 4.3:

Organizovanje studijske posjete

Ocjena/Nalazi:

Projekti tim je organizovano 2 studijska putovanja za predstavnike JPNPCG. Prvo je organizovana studijska posjeta zaštićenim područjima Republike Hrvatske⁹. Posjeta je trajala 6 dana, u periodu od 21. do 27. oktobra 2012. godine. Učesnici (ukupno 7) studijske posjete bili su: predsjednik Upravnog Odbora nacionalnih parkova, direktor JPNPCG, direktor NP Lovćen, direktor NP Skadarsko jezero, šef Službe za razvoj i unapređenje nacionalnih parkova, i dva saradnika.

Projektom je bila predviđena jedna studijska posjeta Hrvatskoj, ali je uslijed uštede sredstava urađena realokacija za dodatnu studijsku posjetu. Druga studijska posjeta je organizovana na području Dubrovačko – Neretvanske županije. Posjeta je trajala dva dana u periodu od 19. do 21. decembra 2012. godine. Učesnici studijske posjete (ukupno 4) su bili stručni saradnici JPNPCG. Tokom studijske posjete obišla su se zaštićena područja Dubrovačko – Neretvanske županije.

Projekti tim iz Hrvatske je organizovao studijsku posjetu Crnoj Gori. Ukupno 5 predstavnika DUNEA-e i Javne ustanove za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode DNŽ posjetilo je nacionalne parkove u Crnoj Gori. Posjeta je trajala 6 dana, u periodu od 25. do 30. novembra 2012. godine.

AKTIVNOST 4.4:

Organizovanje finalne konferencije

Ocjena/Nalazi:

U svrhu promocije projektnih rezultata organizovana je jedna završna konferencija u Crnoj Gori i jedna u Hrvatskoj. Finalna konferencija u Podgorici održana je 11. januara 2013. godine. Na finalnoj konferenciji rezultate projekta su zajedno predstavili aplikanti iz obje zemlje. Na konferenciji je predstavljen promotivni film projekta, rezultati i iskustva stečena tokom realizacije projekta. Finalna konferencija u CG je imala blizu 100 učesnika. Među govornicima bio je Ministar održivog razvoja i turizma Crne Gore i predstavnik Delegacije EU u Crnoj Gori. Konferencija je bila dobro medijski praćena (objavljeni su članci u dnevnim novinama, radio i TV prilozi).

Iako projektnom dokumentacijom nije predviđeno, nakon finalne konferencije održan je okrugli sto na temu “Značaj speleoloških objekata u Nacionalnim parkovima Crne Gore, njihova zaštita i turistička valorizacija”.

Osim finalne konferencije organizovana je i press konferencija na Vranjini 30. maja 2011. godine, kada se

⁹ Delegacija JPNPCG posjetila je Ministarstvo zaštite životne sredine i prirode u Zagrebu i Uprave zaštićenih područja Republike Hrvatske: Park prirode Medvednica, Nacionalni park Risnjak, Park prirode Učka, Nacionalni park Sjeverni Velebit, Nacionalni park Plitvice, Nacionalni park Krka.

Finalna evaluacija projekta "Priroda za budućnost"

održao prvi zajednički sastanak Upravnog odbora (Steering Committee-a) u Crnoj Gori. Takođe, projektni tim je periodično obavještavao javnost o toku realizacije projekta putem TV-a, radija i ostalih medija (veb sajta, facebook-a).

Uticao

Uticao je definisan kao pozitivan i negativan, sa primarnim i sekundarnim dugoročnim efektima uzrokovanim projektnom intervencijom, direktno ili indirektno, namjerno ili nenamjerno.¹⁰ Formalno, uticao (i održivost) se može u potpunosti procijeniti tek nakon završetka projekta, jer, kao razvojna mjera, pokušava da prosudi o pozitivnim i negativnim, primarnim i sekundarnim dugoročnim efektima koje je razvojna intervencija proizvela, direktno ili indirektno, namjerno ili nenamjerno. Tako, uticao mjeri efekat projekta pri postizanju sveobuhvatnih ciljeva. Pozitivan uticao rezultira postizanjem svrhe projekta, doprinoseći tako sveukupnoj realizaciji ciljeva projekta.

Opšti cilj projekta je formulisan kao "Doprinos integraciji privrede u pograničnim područjima i jačanju saradnje u području turizma kroz razvoj prepoznatljive zajedničke turističke ponude na osnovu zajedničkog ekološkog i kulturnog nasljeđa te unaprjeđenje konkurentnosti lokalne turističke ponude". Ovaj cilj treba da bude izmjeren u skladu sa sledećim indikatorom: "Povećanje broja dolazaka turista u programskoj oblasti za 5%", a potvrđen podacima prikupljenim od strane MONSTAT-a (statistični godišnjak). U toku ove evaluacije nije bilo moguće utvrđivati vrijednost ovog indikatora, jer potrebni podaci nisu dostupni evaluatorima. U razgovoru sa predstavnicima JPNPCG i drugim korisnicima projekta evidentirano je povećanje broja turista ali se ne zna u kojoj mjeri se ovo povećanje može pripisati rezultatima projekta.

Specifični cilj je formulisan kao „Poboljšanje zajedničke prekogranične turističke ponude kroz turističku valorizaciju prirodnih zaštićenih resursa, predstavljajući ih turistima kao zajedničku turističku ponudu regiona“. Indikator, kojim se mjeri ostvarenje ovog cilja, je „povećan broj posjetilaca projektno oblasti za 5%“. Na osnovu dostupnih podataka može se konstatovati da je navedeni indikator ostvaren u projektnom području u Crnoj Gori. U NP Skadarko jezero zabilježeno je konstantno povećanje broja turista u periodu od 2010 do 2012 godine. U 2011. u odnosu na 2010. godinu broj turista se povećao za 12,6%, a u 2012. u odnosu na 2011. godinu za 32,0%.¹¹ Za NP Lovćen ne postoje pouzdani podaci o broju turista, zbog problema u naplati ulaznica tokom 2011. i 2012. godine. Treba imati u vidu da povećanje broja turista nije direktno prouzrokovano realizacijom projekta. Stoga, u cilju evaluacije uticaja projekta sprovedeni su dubinski intervjui sa ciljnim grupama i krajnjim korisnicima projekta.

Projekat je doprinio podizanju svijesti o potrebi objedinjavanja prekograničnih prirodnih lokacija kroz zajedničku turističku ponudu, što može rezultirati iniciranjem novih vidova saradnje u budućnosti. Pritom, podstaknuta je saradnja i razmijena iskustava između institucija koje se bave upravljanjem zaštićenim područjima u Crnoj Gori i Hrvatskoj. Saradnjom različitih institucija generisani su novi projekti koji će biti logičan nastavak započetnih aktivnosti kroz projekat „Priroda za budućnost“. Samim tim stvoren je preduslov za promovisanje turističke ponude prekograničnog regiona.

Takođe, projekat je doprinio razvoju hiking-a, istraživačkog turizma kroz speleologiju i sightseeing-a u nacionalnim parkovima, unaprjeđenjem turističke infrastrukture i predlaganjem turističke valorizacije pećina.

¹⁰ Source: OECD DAC Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management, p. 24, available at: <http://www.oecd.org/dataoecd/29/21/2754804.pdf>, last visited on 28 July 2012

¹¹ S obzirom da je Crna Gora druga na listi svjetskih destinacija za 2013. godinu, po izboru časopisa Lonely Planet, očekuje se veći priliv turista tokom predstojeće turističke sezone, te samim tim i veći broj turista u programskoj oblasti.

Finalna evaluacija projekta “Priroda za budućnost”

Osim toga, projekat je imao i naučni uticaj, jer su rezultati istraživanja pećina u NP Skadarko jezero uključeni u arheološku kartu Crne Gore, čija izrada je u toku. Pritom, izrađen je katastar speleoloških objekata u NP Skadarko jezero, što predstavlja korisnu osnovu za dalja istraživanja.

Osim navedenog projekat je imao i indirektni uticaj. Projekat je uticao na promijenu svijesti zaposlenih u JPNPCG o značaju sprovođenja EU projekata, a doprinio je da se primjene iskustva stečena tokom studijskih posjeta. Nakon jedne od studijskih posjeta napravljen je projektni zadatak izgradnje dva javna toaleta u NP Lovćen, po uzoru na već izgrađene u Parku prirode Učka. Javni toaleti biće izgrađeni pred početak ove turističke sezone.

Održivost i ponovljivost

Održivost je definisana kao nastavak benefita koji proističu iz projektne intervencije, po završetku značajne razvojne pomoći.¹² Kao i uticaj, održivost se obično procjenjuje nakon projektne intervencije jer mjeri da li pozitivni ishodi projekta, na nivou specifičnih ciljeva, imaju izgleda da se nastave i nakon što je projekat završen.

Postoji velika vjerovatnoća da će održivost prvog projektnog rezultata biti ostvarena. Saradnja institucija koje se bave zaštićenim područjima u prekograničnom području će se nastaviti i u budućnosti, prvenstveno kroz zajedničku realizaciju projekata. Kao nastavak ovog projekta Prirodnački muzej je pripremio prekogranični projekat sa DUNEA-om, koji se odnosi na istraživanje pećina na Skadarskom jezeru.

Održivost analize biodiverziteta pećina prekograničnog područja ogleda se u objavljivanju naučnog rada na osnovu rezultata istraživanja, daljem monitoringu i valorizaciji identifikovanih pećina. Na osnovu preporuka studije biodiverziteta, JPNPCG je napravilo predlog projekta za valorizaciju jedne pećine u NP Skadarko jezero. Projekat je predat na poziv Norveške ambasade 5. marta 2013. godine. Valorizacijom pećine obogatila bi se turistička ponuda NP Skadarsko jezero i direktno uticalo na održivost projekta.

Planinarski savez Crne Gore će preuzeti obavezu održavanja rekreativnih staza u Nacionalnom parku Skadarsko jezero, što će se odnositi i na održavanje staza markiranih projektom. O održavanju vidikovaca brinuće se uprava NP Skadarsko jezero i NP Lovćen. Takođe, JPNPCG nastojće da i dalje unaprijeđuje turističku infrastrukturu nacionalnih parkova.

Centri za posjetioce u NP Lovćen i NP Skadarsko jezero i Turističke organizacije Bar i Cetinje nastaviće distribuciju promotivnog materijala i informisanje turista o novim sadržajima nacionalnih parkova. Pripremljeni promotivni materijal neće biti dovoljan da se u adekvatnoj mjeri pokrije cijela turistička sezona, ali će Nacionalna turistička organizacija Crne Gore u dogovoru sa JPNPCG moći da poveća tiraž ukoliko za to bude interesovanja.

Promovisanje prekograničnog područja kao jedinstvene turističke destinacije moglo bi se nastaviti ukoliko bi postojeći edukativni centar u Dubrovačkom primorju dobio regionalni karakter i proširio svoje djelovanje i na područje nacionalnih parkova Crne Gore. Taj centar bi mogao turistima da pruža informacije o zajedničkoj ponudi prekograničnog područja HR-CG (Dubrovačko-Neretvanska županija, primorje Crne Gore sa NP Skadarsko jezero i NP Lovćen).

Postojeći projekat se lako može primjeniti i na ostale nacionalne parkove, s obzirom na to da imaju slične potrebe. Takođe, isti projekat se može preslikati na prekograničnu saradnju sa Albanijom, imajući u vidu da se i institucije Crne Gore i Albanije bave zaštitom Skadarkog jezera.

---

¹² Source: OECD DAC Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management, p. 36, available at: <http://www.oecd.org/dataoecd/29/21/2754804.pdf>, last visited on 28 July 2012

Naučene lekcije

Primjena projekta je pokrenula važna pitanja koja vrijedi razmotriti za buduće intervencije, ne samo dva aplikanta (JNPCG i DUNEA) koji su implementirali projekat, već i za druge aktere u procesu razvoja ideja, zainteresovanih da sprovedu sličan projekat. Sljedeće lekcije su identifikovane kao najznačajnije:

- Poboljšati unutrašnju organizaciju projektnog tima i upoznatost sa pravilima i procedurama sprovođenja EU projekata (procedurama javne nabavke, realokacijom, pravilima izvještavanja itd).
- Partneri, ne samo saradnici na projektu, su od značaja za implementaciju i sprovođenje projekta. Poželjno je uključiti u projekat i druge organizacije (državne institucije, opštine, nevladine ili međunarodne organizacije), ukoliko imaju istu potrebu za projektom, kako bi projekat imao što veći značaj i kvalitetnije se realizovao.
- Saradnici na projektu treba da budu informisani i o ostalim aktivnostima i rezultatima projekta.
- Proizvodi projektnih aktivnosti (output-i) treba da budu distribuirati ciljnim grupama na vrijeme.
- S obzirom na veliki značaj projekta za zaštitu biodiverzizeta na području dvije države, bilo bi korisno objaviti autorske radove u naučnim časopisima, kako bi stručna javnost bila upoznata sa rezultatima istraživanja.
- Veb sajt projekta poželjno je izraditi na početku realizacije projekta i redovno ga ažurirati svim projektnim materijalima. Takođe, poželjno je da sajt bude dostupan i na maternjem jeziku, kako bi se javnost lakše informisala o projektu. Potrebno je i više promovisati veb sajt.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Zaključci

Projekat “Priroda za budućnost” predstavlja inovativan pristup u valorizaciji zaštićenih područja u prekograničnoj oblasti. Projekat se realizovao u prekograničnom području Crne Gore i Hrvatske, koje se kategoriše kao zaštićeno područje. U prekograničnom području razvijen je prije svega plažni turizam, ali je projekat odgovorio na sve veće interesovanje turista da istražuju prirodna bogatstva i kulturne raznolikosti područja koje posjećuju.

Projektni predlog je kreiran sa ciljem da poboljša turističku ponudu prekograničnog područja kroz valorizaciju zaštićenih prirodnih područja i stvaranje zajedničke turističke ponude. Da bi se ostvario navedeni cilj, projekat je bio fokusiran na: jačanje partnerstva institucija koje se bave zaštitom prirode u prekograničnom području, analiziranje pećinskog biodiverziteta prekograničnog regiona, u kontekstu njegove turističke valorizacije i obogaćivanje turističke ponude.

Na početku realizacije projekta bilo je određenih poteškoća, s obzirom da je ovo prvi EU projekat koga realizuje JPNPCG. Pojedina kašnjenja u realizaciji projekta nijesu značajno uticala na kvalitet projektnih aktivnosti i na ostvarene rezultate projekta. Projektni tim je efikasno upravljao finansijskim sredstvima projekta i realokacijom sredstava organizovao dodatne projekte aktivnosti u skladu sa potrebama ciljnih grupa. Bez obzira na početne poteškoće, projektni tim je pokazao sposobnost da se prilagodi potrebama projekta i adekvatno reaguje.

Projekat je doprinio stvaranju preduslova za razvoj jedinstvene turističke ponude prekograničnog regiona, kroz uspostavljanje saradnje između institucija za upravljanje zaštićenom područjima i organizovanjem zajedničkih aktivnosti.

Takođe, jedno od glavnih dostiguća projekta je unapređenje turističke ponude zaštićenih područja izgradnjom turističke infrastrukture, istraživanjem mogućnosti valorizacije speleoloških objekata i izradom promotivnog materijala.

Preporuke

Sledeće preporuke su predložene za razmatranje u daljem radu projektnih partnera:

- Dalje jačanje kapaciteta JPNPCG za pisanje i upravljanje projektima finansiranih iz EU fondova.
- JPNPCG, DUNEA i Javne ustanove za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode DNŽ treba da nastave saradnju u pravcu stvaranja i promocije jedinstvene turističke ponude.
- Potencijalne teme zajedničkih projekata mogle bi biti: uspostavljanje regionalnog edukativnog centra za promociju jedinstvene turističke ponude; valorizacija speleoloških objekata; edukacija o vrijednosti i važnosti speleoloških objekata; zajednička zaštita parkova prirode itd.
- Dalja saradnja JPNPCG i saradnika u sprovođenju detaljnijih istraživanja speleoloških objekata u nacionalnim parkovima Crne Gore.
- Objaviti naučni rad na osnovu dobijenih podataka tokom istraživanja pećina, u cilju upoznavanja naučne javnosti o dobijenim rezultatima.
- Nastaviti sa distribucijom proizvoda projekta (output-a) – zajedničke studije biodiverziteta prekograničnog područja, izvještaja istraživanja sa terena, katastra speleoloških objekata u NP Skadarsko jezero i promotivnog materijala.

ANEKSI

Aneks 1: Logički okvir

	Logika intervencije	Objektivno mjerljivi indikatori	Izvori verifikacije	Pretpostavke
Opšti cilj	Doprinijeti integraciji privrede u pograničnim područjima i jačanju saradnje u području turizma kroz razvoj prepoznatljive zajedničke turističke ponude na osnovu zajedničkog ekološkog i kulturnog nasljeđa te unapređenje konkurentnosti lokalne turističke ponude.	Broj turista/posjetilaca u programskoj oblasti povećan za 5%	Godišnji statistički podaci, izvještaj o ekonomskom napretku	
Specifični cilj	Poboljšanje zajedničke prekogranične turističke ponude kroz turističku valorizaciju prirodnih zaštićenih resursa predstavljajući ih turistima kao zajedničku turističku ponudu regiona.	Broj turista u oblasti projektne intervencije povećan 5%		Politička stabilnost i podrška saradnji u regionu Usaglašenost u implementaciji nacionalnih i regionalnih mjera za razvoj održivog turizma
Očekivani rezultati	1. Ojačano partnerstvo i umrežavanje prekograničnih institucija koje se bave zaštitom prirode.	Organizovane zajedničke aktivnosti	Finalni izvještaj projekta	Značajan broj zainteresovanih strana i klijenata
	2. Izrađena zajednička analiza o potencijalu zaštićenog područja	1 zajednička studija o potencijalu oblasti u prekograničnom području	Finalna verzija analize/studije, finalni izvještaj projekta	
	3. Prirodno zaštićena područja u Hrvatskoj i Crnoj Gori su valorizovana i markirana	Sve pomenute lokacije obilježene Šipun pećina rekonstruisana 10 pećina na Skadarskom jezeru zaštićeno i valorizovano Uspostavljena staza biodiverziteta na jezeru Baćina i Skadarskom jezeru Postavljeni vidikovci na Lastovu, Skadarskom jezeru i Lovćenu . Osnovan edukativni centra u Dubrovačkom Primorju	Izvještaj od građevinske kompanije (kompanije koja je izvodila radove), finalni izvještaj projekta	Konstantna podrška regionalnih tur operatora

Finalna evaluacija projekta "Priroda za budućnost"

	4. Promovisana zajednička briga za zaštitu prirode i povećana svijest o zaštiti prirode i promovisana zajednička turistička ponuda zasnovana na prirodnoj baštini.	Promotivni događaji organizovani i održani u lokalnim zajednicama: 2 pres konferencije, promotivni materijal podijeljen, izrađen veb sajt	Finalni izvještaj projekta, lokalne novine	
	5. Promovisana prekogranična oblast kao zajednička turistička destinacija	Promotivni događaji organizovani i održani u lokalnim zajednicama: 2 pres konferencije, promotivni materijal podijeljen, izrađen veb sajt	Finalni izvještaj projekta, lokalne novine	
Aktivnosti		Sredstva:		
	RP1. Menadžment i monitoring	Projekti tim, predstavnici partnerskih i drugih relevantnih institucija kao članovi radnih grupa	APLIKANT 1 - HR:	Potvrđeno učešće stakeholdera ostalo isto ili se povećalo
	1.1. Početni (kick – off) sastanak		Ljudski resursi: 49.269,00 EUR	
	1.2. Koordinacija projekta		Putovanja: 663,00 EUR	
	RP2. Preliminarno istraživanje za valorizaciju prirodne baštine	Projektni tim, radne grupe, eksperti angažovani pod ugovorom	Oprema i nabavka: 9.770,00 EUR	
	2.1. Istraživanja na terenu		Ostali troškovi i usluge: 35.950,00 EUR	
	2.2. Izrada zajedničke studije biodiverziteta zaštićenog područja		Ostalo: 112.000,00 EUR	
	2.3. Bio–hemijski monitorinh pećina		Ukupni prihvatljivi troškovi: 229.952,86 EUR	
	RP3. Mali infrastrukturni radovi	Projektni tim, eksperti (stručnjaci za datu oblast) angažovani pod ugovorom	APLIKANT 2 - CG:	
	3.1. Zaštita i obilježavanje pećina		Ljudski resursi: 59.166,98 EUR	

Finalna evaluacija projekta "Priroda za budućnost"

	3.2. Zaštita i obilježavanje jezera		Putovanja: 1.705,50 EUR	
	3.3. Postavljanje vidikovca		Oprema i nabavka: 27.250,00 EUR	
	3.4. Osnivanje edukativnog centra u Dubrovačkom primorju		Ostali troškovi, usluge: 54.450,00 EUR	
	RP4. Promocija i distribucija	Projektni tim, nabavka, eksperti angažovani pod ugovorom	Ostalo: 31.500,00 EUR	
	4.1. Kreiranje i izrada promotivnog materijala		Ukupni prihvatljivi troškovi: 195.570,43 EUR	
	4.2. Izrada promotivnog veb sajta		Ukupni iznos: 415.483,20 EUR	
	4.3. Organizovanje studijske posjete		Ukupni iznos granta: 325.236,11 EUR	
	4.4. Organizovanje finalne konferencije			
				Preduslov: građevinska dozvola i dozvola za rekonstrukciju za male infrastrukturne radove u prirodno zaštićenim područjima

Aneks 2: Lista sagovornika¹³

Ime i prezime	Funkcija	Institucija	Grad
Veselin Luburić	Projekt menadžer/ Šef Službe za razvoj i unapređenje nacionalnih parkova	Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore	Podgorica
Miloš Pavićević	Saradnik na projektu	NVO Outdoor Club Podgorica	Podgorica
Sara Jovićević	Savjetnik	Turistička organizacija Bar	Podgorica
Vasilije Uskoković	Direktor	Nacionalni park Lovćen	Podgorica
Marko Vujanović	Savjetnik	Turistička organizacija Cetinje	Cetinje
Dejan Gazivoda	Saradnik na projektu	Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore/Sektor za arheologiju	Cetinje
Marko Karaman	Saradnik na projektu	Prirodnjački muzej Crne Gore	Podgorica
Marina Đurović	Asistent na projektu/Stručni saradnik	Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore	Podgorica

¹³ Redosled prema vremenu sastanaka

Aneks 3: Lista pregledane dokumentacije

Projektna dokumentacija:

- Predlog projekta;
- Logički okvir;
- Plan rada;
- Budžet projekta.

Projektni izveštaji:

- Zapisnici, izveštaji sa događaja i prezentacije (sastanci, studijska posjeta, finalna konferencija, okrugli sto, itd.);
- Izveštaj o napretku realizacije projekta (interim progress report);
- Monitoring izvještaj Zajedničkog tehničkog sekretarijata iz Kotora;
- Objavljeni članci u dnevnim novinama i obavještenja za javnost;
- Fotografije.

Projektni proizvodi:

- Izveštaj istraživanja na terenu;
- Katastar speleoloških objekata u Nacionalnom parku Skadarsko jezero;
- Studija biodiverziteta prekograničnog regiona;
- Katalog;
- Mape;
- Poster;
- Veb sajt projekta: <http://www.nff-cbc.eu/> .

Pravni akti:

- Zakon o nacionalnim parkovima
- Zakon o zaštiti prirode
- Zakon o životnoj sredini
- Zakon o zaštiti kulturnih dobara

Drugo:

- Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore;
- Strategija razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine;
- Strateški plan razvoja opštine Bar 2012-2017;
- Strateški plan razvoja Prijestonice Cetinje 2012-2016;
- Plan upravljanja Nacionalnim parkom Skadarko jezero 2011-2015;
- Plan upravljanja Nacionalnim parkom Lovćen 2011-2015.

Aneks 4: Područje realizacije projektnih aktivnosti

Aneks 5: Projektni zadatak: Evaluacija IPA projekta „Priroda za budućnost“

Osnovne informacije:

Ime projekta: „Priroda za budućnost“ - U okviru programa prekogranične saradnje Hrvatska- Crna Gora, koji finansira Evropska Unija kroz IPA komponentu II

Korisnik: Javno preduzeće za Nacionalne parkove Crne Gore (JPNPCG)

Broj ugovora: CRIS No. 255 810

Projektno područje: NP Lovćen, NP Skadarsko jezero, Opština Cetinje, Opština Bar, Dubrovačko-neretvanska županija

Iznos ukupnih prihvatljivih troškova sa crnogorske strane: 189,669.65 €

Početak implemetacije: 16.01.2011.

Trajanje projekta: 24 mjeseca

Cijelokupni cilj: Doprinos integrisanju privrede u pograničnim područjima i jačanje saradnje u oblasti turizma kroz razvoj prepoznatljivog zajedničke turističke ponude zasnovane na zajedničkoj životnoj sredini i kulturnom nasljeđu i napredak konkurentnost lokalne turističke privrede.

Specifični cilj: Da poboljša turističku ponudu na području prekogranične saradnje kroz turističku valorizaciju prirodnih resursa zaštićena ih uvodi posetioce kao zajedničku turističku ponudu regiona .

Ciljne grupe:

- Javne institucije za zaštitu prirode (2)
- Parkovi prirode i prirodna zaštićena područja (6)
- Opštine uključene u Projekat (6)

Krajnji korisnici:

- Institucije za zaštitu prirode
- Posjetioци/Turisti prekograničnog regiona
- Opštine
- Lokalno stanovništvo

Rezultati Projekta:

- Ojačano partnerstvo i umrežavanje institucija za zaštitu prirode
- Isporučena zajednička analiza potencijala područja
- Valorizovane i obilježene prirodne lokacije u Hrvatskoj i Crnoj Gori
- Obogaćeno tržište turističke ponude

Cilj evaluacije:

1. Procijeniti efikasnost i neposredan uticaj i doprinos svake od aktivnosti na četiri projektna rezultata.
2. Procijeniti u kojoj je mjeri Projekat doprinjeo budućem ostvarivanju cijelokupnog Projektnog cilja.

Pored toga, procjena će takođe odgovoriti na sledeća ključna pitanja :

1. Koja su bila glavna dostignuća programa, u kvantitativnom i kvalitativnom smislu?
2. Koliko je efektan bio dizajn projekta i sami pristup ka dostizanju specifičnog i

cijelokupnog cilja? Koje promjene su napravljene na dizajnu Projekta tokom implementacije, ako ih ima, a šta je bila posledica toga?

3. Koje su glavne naučene lekcije iz implementacije ovog programa? Postoje li načini kojima bi ovakav program mogao biti efikasniji u sprovođenju i imati više efekta?

4. Šta je najvjerovatnija održivost programskog uticaja?

5. U kojoj se mjeri odrađeni program uklapa u IPA Prekograničnog programa Hrvatska- Crna Gora 2007-2013?

Očekujemo da će Evaluacija takođe identifikovati preporuke za buduće IPA programe iz oblasti prekogranične saradnje, koje će proizaći iz lekcija naučenih iz ovog Projekta .

Metoda za finalnu evaluaciju je sledeća:

1. Pregled dokumenata;
2. Polu -strukturisani intervjui sa projektnim partnerima iz Crne Gore i Hrvatske i ključni akteri (prema NPCG preporuci) ;
3. Posjeta najmanje dvije lokacije gdje su programske komponente bile realizovane (NP Skadrsko jezero, NP Lovćen, opština Bar, opština Cetinje, Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore). Posjeta će obuhvatiti polustrukturiranih intervjue sa ključnim akterima vezi sa turističkom ponudom u zaštićenim područjima. Predstavnici ciljnih grupa projekta, biće odabrani od strane JPNPCG.
4. Procijena ključnih nalaza koji su u vezi sa indikatorima i ciljevima logičke matrice.
5. Priprema nacrtu izvještaja za komentare; zatim finalizacija izvještaja.

Finalni proizvod evaluacije:

Konačna procijena Izveštaja će biti napisana u skladu sa sledećom strukturom:

1. Uvod
2. Metodologija
3. Odgovor na ključna pitanja
4. Zaključci
5. Preporuke.

Vremenski okvir:

Evaluacija se očekuje da počne 11. marta 2013. Prvi nacrt izveštaja o evaluaciji treba da bude završena do 21. marta 2013. JPNPCG će obezbijediti pismene povratne informacije i komentare o nacrtu do 23 marta 2013. Završni evaluacioni izvještaj će biti dostavljen do 26 marta 2013.

Logistika

Evaluacija će biti odrađena od strane jednog nezavisnog preduzeća ili konsultanta, koji će za 14 dana (četiri dana za kancelarijski rad, šest dana za terenski rad (2 dana NP Skadarsko jezero, 1 dan NP Lovćen, 3 dana Podgorica) i četiri dana pisanje Izvještaja). Pomoć u organizovanju sastanaka će biti obezbeđena od strane NPCG u Podgorici.

Ekspertska specijalizacija

Od konsultanta se očekuje da ima sledeći profesionalni i lični profil:

- Minimalna diploma u ovoj oblasti.
- Dobro vladanje u pisanju, čitanju i pričanju engleskog i crnogorskog / hrvatskog jezika;
- Odlično iskustvo u upravljanju projektnim ciklusom, uključujući, razvoj implementacija, monitoring i evaluacije.
- Dokazane odlične analitičke i izveštačke vještine.
- Dobro poznavanje EU procedura monitoringa i evaluacije
- Minimum 10 godina kombinovanog iskustva u struci za relevantne zadatke
- Potpuna računarska pismenost i vještine u korišćenju Microsoft Office-a
- Sposobnost putovanja u u Crnu Goru i Hrvatsku .

Radni jezik za izveštavanje: crnogorski/hrvatski i engleski.

Budžet

Ukupan budžet na raspolaganju 2000.00 €.

Budžet za usluge evaluacije treba da bude predstavljen tako da uključuje takse konsultanta, troškove puta, smiještaj i hrana tokom terenskih posjeta.

NPCG neće plaćati nikakve dodatne troškove tokom procesa ocijenjivanja i ukupan iznos će biti plaćeni po podnošenju/odobravanje završnog izveštaja o evaluaciji.